

УДК 373.3/.5.017:172.5]-021.51:[378.018.8:37.011.3-051]:37(477)"1648/1679"[(045)

КОЗАЦЬКА ПЕДАГОГІКА У ПРОФЕСІЙНІЙ ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ЯК ЦІННІСНА ОСНОВА НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Вікторія Макаrchук, викладач кафедри виховних технологій та педагогічної творчості,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

ORCID: 0000-0003-1383-121X

E-mail: makarchukvika10@gmail.com

Амонс Михайло, аспірант, Уманський державний педагогічний університет імені
Павла Тичини

ORCID: 0009-0006-0129-7303

E-mail: mihailamons@gmail.com

У статті розкрито зміст аксіологічного підходу як концептуальної основи професійної підготовки майбутніх учителів в аспекті козацької педагогіки. Обґрунтовано теоретико-методологічні засади його реалізації у формуванні ціннісних орієнтацій, гуманістичного світогляду та педагогічної рефлексії. Застосовано методи аналізу, узагальнення та інтерпретації наукових джерел. Встановлено, що аксіологічний підхід сприяє цілісному розвитку особистості майбутнього вчителя засобами козацької педагогіки, формуванню його професійної ідентичності та готовності до гуманістичної міжособистісної взаємодії.

Ключові слова: аксіологічний підхід; професійна підготовка; майбутній учитель; ціннісні орієнтації; педагогічна рефлексія; національно-патріотичне виховання; освітній процес; козацька педагогіка; учні.

COSSACK PEDAGOGY IN THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS AS A VALUE BASIS OF NATIONAL-PATRIOTIC EDUCATION OF YOUTH

Victoria Makarchuk, Lecturer at the Department of Educational Technologies and
Pedagogical Creativity, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

ORCID: 0000-0003-1383-121X

E-mail: makarchukvika10@gmail.com

Mykhailo Amons, Phd postgraduate student, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical
University.

ORCID: 0009-0006-0129-7303

E-mail: mihailamons@gmail.com

The article highlights the theoretical foundations and practical aspects of implementing the axiological approach in the professional training of future teachers. The purpose of the study is to justify the relevance of value-based education in the context of modern educational transformations and to identify pedagogical conditions for the effective formation of a value-oriented professional position among future teachers. The methodological framework is based on systemic, competence-based, personal-oriented, and axiological approaches. The author develops a pedagogical model that integrates motivational-value, cognitive-content, activity-technological, and reflexive-evaluative components. The research methodology includes analysis, synthesis, modeling, and generalization of pedagogical experience. It is emphasized that the axiological component of education provides the necessary basis for the spiritual and moral development of future educators, contributes to the formation of their

professional self-consciousness, and shapes readiness for responsible pedagogical activity. The article emphasizes the importance of integrating universal, civic, professional, and individual values into the content of pedagogical education. It is determined that the effective implementation of the axiological approach ensures not only the acquisition of professional competencies but also the internalization of ethical norms, attitudes of humanism, and pedagogical responsibility. The practical significance of the study lies in the proposed methodological tools that can be applied in the system of higher pedagogical education to form a personality capable of making value-based decisions and acting in accordance with moral imperatives in the professional field. The results can be used to improve the curricula, pedagogical strategies, and diagnostics of the effectiveness of professional training in higher education institutions.

Keywords: *axiological approach; professional training; future teacher; value orientations; pedagogical reflection; national-patriotic education; educational process; Cossack pedagogy; students.*

Розкриття досліджувальної проблеми потребує розв'язання методологічної суперечності між задекларованою на рівні освітньої політики та наукових праць необхідністю формування громадянської й патріотичної компетентностей майбутніх учителів.

Козацька педагогіка є історично зумовленою системою цінностей, норм і виховних практик, що сприяє формуванню громадянської зрілості, правосвідомості, культури самоврядування та відповідального ставлення до спільного блага. У науковому дискурсі вона дедалі частіше позиціонується як ресурс національно-патріотичного виховання, релевантний міждисциплінарним форматам навчання та виховання. Водночас наявні підходи до інтеграції козацької педагогіки у професійну підготовку майбутніх учителів залишаються фрагментарними: бракує узгодженого поняттєво-категоріального апарату, індикаторів оцінювання результатів та безпеково-етичних регламентів, узгоджених зі стандартами НУШ.

Існує методологічна суперечність між: задекларованою на рівні освітньої політики та наукових праць необхідністю формування громадянської й патріотичної компетентностей здобувачів; та фрагментарністю навчально-методичного забезпечення, нестачею уніфікованих індикаторів, рубрик і діагностичних інструментів, що дозволили б валідно вимірювати вплив відповідних практик у формальній і неформальній освіті. Необхідність розв'язання цієї суперечності фіксує ризики редукції козацької педагогіки до романтизованих історичних наративів без критичного аналізу, інклюзивних і гендерночутливих корекцій, без чіткого розмежування виховних, спортивно-оздоровчих та безпекових компонентів.

Емпіричні напрацювання свідчать про продуктивність інтеграції козацької педагогіки у сфері виховання, особливо через діяльнісні формати (служіння громаді, самоврядування, краєзнавчі й мистецько-культурні модулі), проте вони потребують наукової систематизації та перенесення в ядро професійної підготовки майбутнього вчителя з урахуванням міждисциплінарних зв'язків (громадянський, екологічний, естетичний, фізкультурно-оздоровчий компоненти), правових рамок і стандартів академічної доброчесності [11, с. 98].

Наукова проблема полягає у відсутності цілісної аксіологічно-компетентнісної моделі інтеграції козацької педагогіки в освітні програми ЗВО і шкільну практику, яка забезпечує: операціоналізацію цінностей у результати навчання; валідні процедури оцінювання; етичні, інклюзивні та безпекові регламенти; узгодження з сучасними підходами до формування національної ідентичності та консолідації суспільства.

Проблема патріотичного виховання в сучасній освіті послідовно розкривається у вітчизняному науковому дискурсі, у якому козацька педагогіка розглядається як ціннісна основа формування громадянської позиції, культури самоврядування й соціальної відповідальності здобувачів освіти. Концептуальні ознаки для інтеграції

цього змісту в освітні програми задають праці, що поєднують аксіологічні засади з компетентнісною парадигмою НУШ і конкретними дидактичними рішеннями.

Теоретико-методичні основи впровадження патріотичного компонента в початковій школі, зокрема через інтегровані мистецькі курси, окреслено у працях Л. Аристової, у яких доведено можливості цілісного формування ціннісних орієнтацій у молодших школярів засобами змістово інтегрованих занять [1]. Нормативно-програмний вимір представлено напрацюваннями І. Бега та К. Чорної, які пропонують рамкову «Програму українського патріотичного виховання...» із цілями, принципами та очікуваними результатами для різних вікових груп – основу для подальшої операціоналізації у ЗВО та ЗЗСО [2].

Педагогічні умови та організаційно-методичні механізми формування патріотизму в початковій школі узагальнюють А. Гльоза і М. Левківський, акцентуючи на середовищних чинниках, партнерстві з громадою та системності виховної роботи [3]. Інструменти діагностики рівня сформованості патріотизму пропонує Ю. Головей, обґрунтовуючи критерії та індикатори для молодшого шкільного віку [4]; дотично Т. Гриців розкриває підходи до оцінювання ціннісних ставлень через засоби народної педагогіки, що методично корелюють із козацькою традицією [5].

Змістові й практичні ресурси козацької спадщини систематизовано у працях Н. Кубай, у методичних настановах для учителів, і в характеристиці форм роботи зі шкільною молоддю (гуртки, краєзнавство, ритуали, шкільні традиції) [7]. Комплексний етнопедагогічний контекст і поняттєво-категоріальний апарат козацької педагогіки подає В. Мосіяшенко, який є історико-культурний сенс з сучасними освітніми підходами [8].

Методичні аспекти національно-патріотичного виховання молодших школярів у логіці компетентнісного підходу висвітлює С. Нікитчук, зосереджуючи увагу на практикоорієнтованих формах діяльності, рефлексії та міжпредметних зв'язках [9]. На рівні освітньої політики НУШ Л. Паніна актуалізує необхідність цілісності та міждисциплінарності патріотичного виховання, а також відповідності етичним і безпековим стандартам шкільного середовища [10]. Дещо ширший суспільно-ідентичнісний контекст формування громадянськості й консолідації окреслює Ю. Руденко, підкреслюючи, що освітні інтервенції мають узгоджуватися з модернізаційними процесами та демократичними практиками [11].

Окремий напрям становлять дослідження військово-патріотичного виховання молоді засобами козацької педагогіки (В. Каюков), у яких доведено потенціал дисциплінарних, громадянських і волонтерських практик за умови дотримання правових, інклюзивних і безпекових вимог [6]. Новітній вектор – інтеграція ідей козацької педагогіки безпосередньо в професійну підготовку майбутніх учителів демонструють В. Теремецький і М. Михальчук, як діяльнісні модулі, тренінги, критерії оцінювання готовності до національно-патріотичної роботи, що можуть бути масштабовані на інші спеціальності [12].

Отже, сучасний науковий доробок забезпечує: концептуально-програмні засади національно-патріотичного виховання; валідовані підходи до діагностики й методичних рішень у початковій школі; репертуар практик козацької педагогіки для шкільного середовища. Водночас недостатньо розробленими залишаються питання уніфікації індикаторів для оцінювання результатів у ЗВО, міждисциплінарної інтеграції (зокрема природничо-екологічного та мистецького компонентів) та лонгітудної валідації ефектів інтегрованих моделей у різних освітніх контекстах, що обумовлює потребу у подальших теоретико-методичних і емпіричних розвідках.

Мета статті: розкрити особливості козацької педагогіки у професійній підготовці майбутніх учителів як ціннісну основу національно-патріотичного виховання учнівської молоді.

Козацька педагогіка, як інтегральний компонент історико-культурної спадщини українського народу, має значний виховний потенціал у процесі формування громадянської, національної та професійної ідентичності майбутнього вчителя. Її змістова наповненість відповідає сучасним вимогам до аксіологічної складової педагогічної освіти та сприяє актуалізації ціннісних орієнтацій, таких як патріотизм, гідність, відповідальність, справедливість, чесність, взаємодопомога, що безпосередньо впливають на готовність майбутніх учителів до реалізації завдань національно-патріотичного та громадянського виховання учнів.

Козацька педагогіка не лише закладає підґрунтя для особистісного становлення, а й забезпечує міжпредметну інтеграцію гуманітарних і суспільствознавчих дисциплін. На основі вивчення історичних джерел, художніх текстів, народних пісень, звичаїв і традицій козацької доби формуються елементи історичної пам'яті, уявлення про морально-етичні норми та поведінкові моделі, які можуть бути адаптовані до сучасного освітнього середовища [6].

Аксіологічна основа козацької педагогіки реалізується через низку дидактичних ознак, зокрема: створення навчальних ситуацій, пов'язаних із моральним вибором; інсценізацію історичних подій; використання методів проєктної діяльності та формування особистісного сенсу через рефлексивні практики. Ці елементи стають особливо значущими в умовах реалізації концепції НУШ, яка передбачає компетентнісне навчання, засноване на взаємозв'язку знань, умінь, цінностей і поведінки [8, с. 56].

Козацька педагогіка є важливим ресурсом для формування професійно-педагогічної культури майбутнього вчителя, оскільки забезпечує ціннісно-орієнтовану взаємодію між викладачем і студентом, а також створює простір для усвідомлення власної ролі як транслятора національної ідеї та провідника громадянської свідомості в учнівському середовищі.

Отже, козацька педагогіка як компонент освітньої традиції вимагає не лише її історико-культурного аналізу, а й розроблення практичних підходів до її впровадження в професійну підготовку майбутніх учителів. Це передбачає системне опрацювання ціннісних орієнтацій, педагогічних форм та методів, які можуть бути адаптовані до сучасного освітнього середовища. У цьому контексті особливої актуальності набуває визначення аксіологічно-компетентнісного підходу до інтеграції козацької педагогіки у професійну підготовку майбутніх учителів, що й становить предмет подальшого аналізу.

У практиці підготовки майбутніх учителів елементи козацької педагогіки можуть реалізовуватися як у змісті освітніх компонентів, так і в організації виховного середовища. Одним із найбільш ефективних способів є інтеграція козацько-патріотичної тематики у психолого-педагогічні курси, а також у зміст педагогічної практики. Зокрема, під час проходження здобувачами практики у ЗЗСО доцільно впроваджувати виховні заходи, присвячені традиціям козацтва, що сприятиме формуванню в учнів національної свідомості, поваги до культурної спадщини, у здобувачів вищої освіти – розвитку професійної рефлексії та ціннісних орієнтирів [12].

У структурі освітнього процесу особливе місце посідають такі види діяльності, як проведення виховних годин, тематичних круглих столів, історико-краєзнавчих екскурсій, зустрічей з представниками сучасних козацьких організацій, участь у регіональних і всеукраїнських заходах патріотичного спрямування (наприклад, «День українського козацтва», «Козацькі забави» тощо). Ці форми роботи сприяють

формуванню навичок громадянської активності, комунікативної культури, критичного мислення та емоційної стійкості.

Одним із прикладів успішної реалізації зазначених підходів є діяльність студентських гуртків та педагогічних майстерень, у межах яких розробляються дидактичні матеріали, квести, проєкти й міні-постановки на основі козацької тематики. Такі ініціативи не лише підвищують мотивацію студентів до навчання, а й формують елементи критичного мислення, що є важливим для сучасного вчителя. У контексті розвитку цифрових компетентностей особливо ефективним є створення віртуальних музейних експозицій, інтерактивних плакатів, мультимедійних презентацій, які поєднують історичний контент із сучасними технологіями навчання.

Практика впровадження козацької педагогіки у процес підготовки майбутніх учителів є не лише можливістю збереження національної традиції, а й дієвим педагогічним засобом формування духовно-моральної зрілості, фахової ідентичності та ціннісної автономії майбутніх фахівців у сфері освіти.

Розроблення моделі інтеграції козацької педагогіки у систему професійної підготовки майбутніх учителів потребує чіткого методологічного обґрунтування. Його основу становить поєднання аксіологічного та компетентнісного підходів, що дозволяє забезпечити узгодження між ціннісно-орієнтованим змістом національного виховання і сучасними вимогами до професійної освіти в межах парадигми Нової української школи [7].

Аксіологічний підхід дає змогу розглядати процес професійної підготовки як простір формування світоглядних основ особистості вчителя, зокрема його громадянських, етичних, патріотичних і духовних цінностей. У контексті козацької педагогіки це передбачає засвоєння майбутніми учителями таких ключових цінностей, як волелюбність, відповідальність, гідність, готовність до самопожертви заради спільного блага, повагу до історичної пам'яті та культурної спадщини.

Компетентнісний підхід, дозволяє структурно побудувати систему, цінностей, які можуть трансформуватись у педагогічні компетентності, необхідні сучасному вчителю. Зокрема, йдеться про громадянську, соціальну, культурну, етичну, комунікативну, рефлексивну та інші компетентності, що мають бути інтегровані у педагогічну діяльність. Отже, взаємодія цих двох підходів потребує визначення концептуальних положень козацької педагогіки для забезпечення процесу підготовки майбутніх учителів.

З методологічного погляду, ця взаємодія має відповідати принципам гуманізації, національної самоідентифікації, практичної спрямованості, міждисциплінарності, культуровідповідності та інтегративності. Особливого значення набуває принцип історичної наступності, що забезпечує зв'язок між традиційними формами народної педагогіки і сучасними освітніми стратегіями. Також важливими є принципи індивідуалізації та суб'єктності – вони гарантують реалізацію моделі з урахуванням особистісних характеристик, світоглядних установок і професійних потреб майбутніх учителів.

Інтеграція козацької педагогіки у професійну підготовку майбутніх учителів є не лише складником культурно-історичної традиції, а й інструментом актуалізації національних цінностей у контексті сучасних викликів освітньої політики. Перспективність цієї інтеграції визначається не лише значним виховним потенціалом козацької традиції, а й її здатністю продукувати трансверсальні компетентності, що відповідають вимогам Нової української школи, зокрема ціннісно-світоглядній, громадянській, морально-етичній та міжособистісній компетентностям.

Оскільки козацька педагогіка орієнтує на розвиток таких особистісних якостей, як гідність, чесність, справедливість, відповідальність, витривалість, солідарність та

готовність до самопожертви, вона має беззаперечну евристичну цінність для підготовки сучасного вчителя, здатного стати не лише носієм знань, а й моральним авторитетом для учнів. Її ціннісні орієнтири співвідносяться з ключовими аспектами виховання патріотичної особистості, що формує суб'єкта громадянського суспільства з чіткою позицією щодо національної ідентичності.

У практичному вимірі впровадження козацької педагогіки в освітній процес професійної підготовки майбутніх учителів реалізується через кілька ключових напрямів. По-перше, це інтеграція дисциплін, що базуються на засадах козацької педагогіки, у впровадження їх у вибіркові компоненти. По-друге, ефективним інструментом є розроблення й використання дидактичних матеріалів, наповнених ціннісними ознаками української етнопедагогічної традиції.

Також важливим компонентом є впровадження сучасних інтерактивних форм і методів навчання – історичних реконструкцій, тренінгів, кейс-методів, тематичних практикумів, що сприяють засвоєнню педагогічного досвіду через активну діяльність. Активне залучення студентської молоді до волонтерських, національно-патріотичних та культурологічних проєктів також становить важливий чинник формування світоглядної позиції на засадах національних цінностей.

Крім того, доцільним є встановлення партнерських взаємин із громадськими організаціями, історико-культурними центрами, козацькими товариствами, що можуть слугувати ресурсною базою для практичної підготовки здобувачів. Таке співробітництво відкриває можливості для занурення майбутніх педагогів у автентичне культурно-історичне середовище, що сприяє формуванню педагогічної майстерності, зорієнтованої на відродження і розвиток українських народних традицій.

Професійний розвиток майбутнього учителя неможливий без глибокого усвідомлення ним власної системи цінностей, що визначає не лише поведінкові установки, а й освітню стратегію. У контексті аксіологічного підходу педагогічна діяльність розглядається як процес, у якому ціннісні орієнтації є основним рушієм фахової самореалізації майбутнього учителя.

Однією з ключових передумов його розвитку є здатність до саморефлексії, аналізу моральних наслідків власної діяльності, відкритість до змін та оновлення професійного досвіду відповідно до гуманістичних і демократичних цінностей. Аксіологічні орієнтири дозволяють формувати такі якості, як педагогічна етика, відповідальність за освітні результати, емпатія, толерантність і соціальна активність.

У практиці професійного зростання важливу роль відіграє також постійне звернення до культурно-освітніх джерел, які віддзеркалюють національні та загальнолюдські цінності. Це сприяє розширенню світоглядних горизонтів учителя, зміцненню його ідентичності як носія культурного спадку й активного учасника інноваційних освітніх змін. Отже, аксіологічна складова професійного розвитку не є другорядною – вона формує основу довготривалої, ефективної і соціально значущої педагогічної кар'єри.

Відтак, аксіологічний підхід є важливим компонентом професійної підготовки майбутніх учителів, оскільки формує здатність до морального вибору, педагогічної рефлексії та ціннісної взаємодії. Такий підхід забезпечує гармонійне поєднання знаннєвої та світоглядної складової освітнього процесу, сприяє вихованню вчителя-гуманіста, здатного транслювати ключові соціальні й етичні цінності в освітній процес Нової української школи.

Перспективи подальших досліджень полягають у створенні ефективних моделей формування аксіологічної культури майбутніх учителів, дослідженні ролі цифрових технологій у трансляції ціннісного змісту, а також у розробленні діагностичних методик для виявлення рівня сформованості ціннісних орієнтацій у майбутніх учителів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аристова Л. Патріотичне виховання першокласників НУШ у процесі вивчення інтегрованого курсу «Мистецтво». *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2019. № 1 (64). С. 9–13.
2. Бех І., Чорна К. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа українських Карпат*. 2015. № 12–13. С. 26–37.
3. Гльоза А. А., Левківський М. В. Педагогічні умови патріотичного виховання учнів молодшого шкільного віку. *Інноваційний досвід педагогів дошкільної та початкової освіти Житомирщини*. 2018. Вип. 1. С. 244–247.
4. Головей Ю. О. Сучасні підходи до визначення рівня сформованості почуття патріотизму молодших школярів. *Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи: матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф.* (Ніжин, 19 жовт. 2018 р.). Ніжин, 2018. С. 51–54.
5. Гриців Т. Діагностика вихованості ціннісного ставлення до 60 батьківщини у молодших школярів засобами народної педагогіки. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал*. 2018. Вип. 6. С. 79–84.
6. Каюков В. І. Військово-патріотичне виховання молоді засобами козацької педагогіки. *Молодь і ринок*. 2022. № 3(199). С. 84–89.
7. Кубай Н. О. Виховуємо традиціями українського козацтва : навч. посіб. Львів: Новий Світ-2000, 2018. 254 с.
8. Мосіяшенко В. Українська козацька педагогіка. *Українська етнопедагогіка*. Суми: Університетська книга, 2019. 176 с.
9. Нікітчук С. Національно-патріотичне виховання молодшого школяра. *Сучасні тенденції і пріоритети компетентнісного підходу в підготовці майбутніх фахівців дошкільної та початкової освіти*. 2016. Ч. II. С. 111–116.
2. Паніна Л. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді в умовах нової української школи. *Нова педагогічна думка*. 2020. № 1 (101). С. 118–120.
3. Руденко Ю. Консолідаційна модель національної ідентичності: від теорії суверенітету до теорії політичної модернізації: монографія. Київ: «Видавництво Людмила», 2020. 364 с.
4. Теремецький В., Михальчук М. Інтеграція ідей козацької педагогіки у професійну підготовку майбутніх учителів фізичної культури до захисту батьківщини. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2025. (219), 96–103. DOI: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2025-1-219-96-103>

REFERENCES:

1. Biliakovska, O. O. (2019). Systemnyi pidkhyd do zabezpechennia yakosti profesiinoi pidhotovky maibutnikh vchyteliv. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 5. Pedahohichni nauky: realii ta perspektyvy*, 70, 27–30. [in Ukrainian].
2. Hrytsai, N. V. (2020). Vzaïmozv'язok profesiinoi i hromadianskoi kompetentnosti maibutnoho vchytelia u protsesi navchannia. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsii*, 6(100), 86–97. DOI: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2020.06/086-097> [in Ukrainian].
3. Demianenko, N. M. (2021). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti maibutnikh uchyteliv heohrafiï. *Profesijna osvita: metodologija, teoriia ta tehnologiji*, 22(1), 79–89. DOI: <https://doi.org/10.55061/2226-3209.2021.1.7> [in Ukrainian].
4. Dolynska, L. V. (2020). Teoretychni aspekty formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv zasobamy mistsevoho materialu. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu. Seriya: Pedahohika ta psykholohiia*, 1(13), 73–76. DOI: <https://doi.org/10.52534/msu-pp.13.2020.73-76> [in Ukrainian].
5. Honcharuk, A. V. (2021). Hromadianska kompetentnist yak skladova zahalnoi kompetentnosti vchytelia heohrafiï. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsii*, 4(98), 55–64. DOI: <https://doi.org/10.24139/2312-5993/2021.04/055-064> [in Ukrainian].
6. Zerkal, V. V. (2020). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti yak skladnyk rozvytku osobystosti maibutnoho vchytelia. *Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh*, 68(121), 85–91. DOI: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.68-1.16> [in Ukrainian].
7. Koval, N. I. (2020). Vykorystannia informatsiïno-komunikatsiïnykh tekhnolohii dlia rozvytku hromadianskoi kompetentnosti. *Informacijni tehnologii i zasoby navchannja*, 5(79), 98–110. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v79i5.3617> [in Ukrainian].
8. Muliar, N. M. (2021). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti studentiv pedahohichnoho universytetu. *Pedahohichni dyskurs*, 31, 113–118. DOI: <https://doi.org/10.31475/ped.dys.2021.31.15> [in Ukrainian].
9. Panchenko, L. I. (2021). Teoretychni osnovy formuvannia hromadianskoi kompetentnosti uchniv zakladiv zahalnoi serednoi osvity. *Visnyk Hnatyuka. Pedahohichni nauky*, 37, 41–45. [in Ukrainian].

10. Romanovska, O. A. (2022). Hromadianska kompetentnist vchytelia: zmist, struktura, shliakhy formuvannia. *Molodyi vchenyi*, 5(105), 184–188. DOI:<https://doi.org/10.32839/2304-5809/2022-5-105-38> [in Ukrainian].
11. Terentieva, N. V. (2021). Pidhotovka maibutnoho vchytelia do formuvannia hromadianskoi kompetentnosti v uchniv. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Serii: Pedahohika. Sotsialna robota*, 1(48), 153–156. [in Ukrainian].
12. Yakymenko, N. V. (2022). Formuvannia hromadianskoi kompetentnosti osobystosti u procesi profesiinoi pidhotovky. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia*, 54, 220–224. DOI:<https://doi.org/10.32840/1992-5786.2022.54-2.42> [in Ukrainian].